

SUMMARY

CIVIL PARTIES OF SLOVAKIA IN 1947: THE REASONS OF POLITICAL DEFEAT

Vovkanych I. (Uzhhorod), Shutay Shtefan (Kositse)

The article deals with preconditions of the political crisis in Slovakia in 1947 and the defeat of the civil (non -communist) parties, the Democratic Party in particular, in the struggle for power with the communists. The provocative character of accuse the Democratic Party of «anti-state collusion» by the left forces is underlined.

РЕЗЮМЕ

ГРАЖДАНСКИЕ ПАРТИИ В 1947 г.: ПРИЧИНЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОРАЖЕНИЯ

Вовканич И. (Ужгород), Шутай Ш. (Кошице)

В статье рассматриваются предпосылки политического кризиса в Словакии в 1947 г. и причины поражения гражданских (некоммунистических) партий, в частности ведущей из них – Демократической партии, в борьбе за власть с коммунистами. Подчеркивается провокационный характер обвинения левыми силами Демпартии в «антигосударственном сговоре».

ПИТАННЯ ОСВІТИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНИХ КОМІТЕТІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

КЛЯП М.І. (Ужгород)

Події, що відбувалися в Закарпатті більш як півстоліття тому, мали величезний вплив на долю населення краю. Перший з'їзд Народних комітетів, що відбувся 26 листопада 1944р., повинен був дати відповідь на питання: як бути, куди йти визволеному з-під фашистів Закарпаттю. Рішення делегатів з'їзду, як відомо, було однотайним: домагатися возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. На з'їзді було створено орган виконавчої влади Закарпатської України – Народну раду, яка повинна була перетворити в життя народну вимогу про возз'єднання.

Діяльність Народної ради Закарпатської України, сільських і міських Народних комітетів була багатопланою. Першочерговим завданням була відбудова зруйнованого фашистами і ходом фронту народного господарства і культури, налагодження нормального життя. З ініціативи Народних комітетів і Народної ради проводилися глибокі перетворення, часто за

радянським взірцем, як в галузі економіки, так і в галузі культури, охорони здоров'я населення.

Метою даного дослідження є вияснити, що було зроблено Народними комітетами як органами нової влади в галузі освіти. Політика в галузі освіти завжди була надійним мірилом рівня культурного стану суспільства, демократичності держави. Ця проблема уже привертала увагу дослідників. Перший крок по вивченню діяльності Народних комітетів у галузі освіти зробив визначний учений, педагог А.Ігнат. У 1957р. він видав першу книжку про розвиток освіти в Закарпатті за перше повоєнне десятиліття, в якій кілька сторінок відведено періоду діяльності Народних комітетів¹. Автор розповів про хід відбудови шкіл і перші кроки в організації навчання.

Більш глибоко це питання вивчав один із організаторів освіти в Закарпатті, активний дослідник її історії В.І'омоннай². У його моне-

графії розкриваються обставини впровадження на Закарпатті радянської системи освіти, в той час, коли воно ще юридично не входило до складу Радянської України.

Не обминули цих питань і дослідники історії Закарпатської України як нової форми держави І.Євсєєв³ і М.Макара⁴. Досліджуючи комплексно всі перетворення, проведені Народними комітетами, вони приділили належну увагу й освіті. Особливо у цьому плані заслуговує уваги дослідження М.Макари.

Метою даної статті є, спираючись на нові архівні матеріали, періодичну пресу, показати складний процес відновлення роботи всіх шкіл, боротьбу за створення вищої школи, місце і роль педагогів Закарпаття в організації освіти, допомогу Червоної Армії, органів влади України в розвитку освіти з листопада 1944р. до грудня 1945р. Важливо узагальнити не тільки позитивне, але і розкрити труднощі становлення радянської системи освіти, показати антинародні дії радянських каральних органів, які безпідставно переслідували педагогів Закарпаття.

Взявши владу в свої руки, Народні комітети повинні були вирішувати низку невідкладних проблем – це налагодження нормального життя, організація виробництва, возз'єднання Закарпаття з Україною, мобілізація населення для надання допомоги Червоній Армії, щоб повністю розгромити фашистів, організація системи освіти, охорони здоров'я, налагодження роботи закладів культури. Всі ці складні питання розв'язувалися паралельно. Народні комітети закликали кожного працювати на своєму місці, сумлінно виконувати обов'язки. Але головним в кінці жовтня – першій половині листопада 1944 р. залишалося питання про возз'єднання Закарпаття з Україною. На зборах, мітингах, в рішеннях Народних комітетів, у листах робітників, селян, представників інтелігенції висловлювалася подяка Червоній Армії за визволення, прагнення до возз'єднання з Україною і тут же говорилося про необхідність проведення перетворень, у тому числі і в галузі освіти. Концентрованим вираженням цих положень є матеріали першої конференції комуністів Закарпаття – політичної партії, яка вийшла із підпілля як організована сила і закликала на боротьбу за нове життя⁵, створила свою організацію – Комуністичну партію Закарпатської України. В галузі освіти ставилися два важливі завдання: повсюдно відкривати народні школи, забезпечити безкоштовне навчання всіх дітей рідною мовою, з метою підготовки кадрів народної інтелігенції домагатися якнайшвидшого відкриття свого університету⁶.

Дальшим розвитком цих положень були рішення І з'їзду Народних комітетів 26 листопада 1944р. Наголосимо, що краща частина учителів брала активну участь у підготовці з'їзду та його роботі, схвалювали його основне рішення – возз'єднання Закарпаття з Україною. У числі 663 делегатів з'їзду було щонайменше 100 учителів. У складі кожного сільського чи міського Народного комітету були учителі. Часто саме вони виступали організаторами комітетів, спрямовували їх роботу, організовували вибори делегатів на Перший з'їзд, разом з делегатами їхали до Мукачева. На з'їзді разом з усіма делегатами схвалили Маніфест про возз'єднання, а потім активно проводили роботу, щоб населення підписувало його. Понад 235 тис. підписів було зібрано під Маніфестом, і в кожному з них є і праця учителя, наставника сільських чи міських жителів⁷. В Маніфесті ставиться проблема возз'єднання і національного відродження народу Закарпатської України⁸. Це, в першу чергу, стосувалося освіти. Лише освіта, культура могли відродити віками поневолене населення Закарпаття. Надаючи велике значення розвитку освіти, Народна рада Закарпатської України (НРЗУ) доручила очолити роботу міністерства освіти одному із талановитих педагогів, визначному поету М.Керчі, який навчався в двох європейських університетах – Празькому і Варшавському.

Про політику Народних комітетів у галузі освіти яскраво свідчить протокол Рахівського окружного Народного комітету, який розглядав питання шкільництва на засіданні 5-6 грудня 1944 р. Доповідь зробив директор горожанської школи М.Мегела. Він охарактеризував стан шкільництва в районі і закликав організувати навчання дітей в кожному селі, відновити роботу горожанських шкіл. Шкільний інспектор, відомий педагог М.Грицак заявив, що дітей потрібно вчити, бо це «наша гордість, наше будучність... Школа, освіта дають нам нове життя... Освіта є зброя боротьби до ліпшого життя»⁹. Голова окружного Народного комітету, колишній учитель І.Ткач звернув увагу присутніх, що в Радянському Союзі школа зробила великий крок вперед, неписьменних там немає. Потрібно пропагувати радянський досвід розвитку школи. Якщо в окрузі не вистачає вчителів, окружний комітет через Народну раду Закарпатської України нехай запросить учителів із Радянського Союзу. Малося на увазі з Радянської України.

Учитель І.Гайналь наголосив на тому, що все населення має мати вільний доступ до освіти. В минулому могли навчатися тільки багаті,

а тепер всі повинні йти в школу, оволодівати знаннями. Він ставить питання (і це було вперше), щоб у великих селах Рахівщини відкривати середні школи, а в менших – семирічні. Необхідно зробити все, щоб шкільництво розвивалося¹⁰.

Народний комітет проявив велику турботу про вчителів, бо без педагогів немає освіти. Більшість учителів, наголошував Рахівський окружний комітет, живуть у скрутних матеріальних обставинах. Учитель важко працює, але ні держава, ні батьки учнів не цінують як слід його працю. Багато вчителів залишають школу, йдуть і шукають іншу роботу, де можна краще заробити. Окружний народний комітет вимагає зробити все, щоб поліпшити становище вчителя, запросити на вчительську роботу молодь, яка закінчила гімназії (здобула матуру)¹¹. Народна рада Прийняла рішення про збільшення зарплати вчителя на 200 пенге, визначила норми їх обов'язкового постачання продуктами харчування, речами домашнього вжитку. Окружні і місцеві Народні комітети повинні створити для учителів нормальні квартирно-побутові умови. За недбайливе ставлення до учителів керівників місцевих органів можна було притягати до судової відповідальності¹².

Подібні рішення приймалися Народними комітетами інших районів, міст Закарпаття. Все це є свідченням глибокої турботи нової влади про організацію освіти населення, про залучення на педагогічну роботу кращої частини національно свідомої інтелігенції Закарпаття. Чітко простежується думка необхідності запровадження радянської системи народної освіти, необхідність запрошення учителів з України на допомогу закарпатському учительству. Отже, невірними є твердження окремих дослідників (проф. І. Поп) про те, що радянську систему силою нав'язували, а вчителів з України направляли на зайняті місця. Впровадження радянської системи уявлялося учительству Закарпаття як кращий вихід із важкого становища, коли освіта була дуже занедбаною, особливо в роки угорської окупації.

Дійсно, розвивати народну освіту в Закарпатті було дуже складно. Тут мало місце кілька обставин. У роки окупації багато шкіл було зруйновано, перетворено на військові склади, помешкання солдат, перетворено в лікарні. В окремих приміщеннях угорські війська взимку навіть коней тримали. Рахівський окружний народний комітет з хвилюванням констатував, що в «декотрих селах шкільні будови зовсім знищені», в багатьох селах будинки, виділені для шкіл, «не відповідають шкільним цілям».

Окупанти зовсім знищили 220 шкільних будов, що становило близько 40% шкіл станом на 1944р.¹³.

Народні комітети мобілізували всі сили населення і протягом кінця 1944р. – початку 1945р. більшість шкіл було відремонтовано і в них почалися заняття. Крім того, за вказівкою Народної Ради Закарпатської України під шкільні приміщення додатково виділялися в містах і селах кращі будинки, які належали власникам заводів, фабрик, банків, земельних масивів, великим купцям, церкві. Всього було передано для освітніх закладів більше 360 будинків.

Другою проблемою, як справедливо зазначають дослідники, була відсутність кадрів. Справа в тому, що деяка частина вчителів, які були пов'язані з угорськими властями або були наставниками (інколи вимушено) угорських фашистських молодіжних організацій «Левенте», відступили разом із угорською армією. Частина українофільських учителів репресували угорці. Як уже зазначалося, в пошуках кращих умов життя, педагоги переходили на іншу роботу. До цього додалися ще й незаконні дії політпрацівників 4-го Українського фронту, органів НКВД, СМЕРШу, які уже з жовтня 1944р. – початку 1945р., коли Закарпатська Україна ще не була офіційно радянською територією, почали переслідування десятків кращих педагогів. Спочатку вони виловлювали вчителів угорських і німецьких шкіл, які діяли в багатонаціональному Закарпатті, а потім і українських¹⁴. Скільки вчителів було репресовано, досі невідомо. Але серед десятків тисяч переслідуваних були і наставники молоді. Крім того, у школах Закарпаття працювали сотні українських емігрантів із Галичини. При чому це була краща частина вчительства¹⁵. Більшість із них виїхала із Закарпаття ще в 1939р., коли наступали угорці, а решта в 1941р. Відступали разом з угорськими військами і російські білоемігранти, які жили в Закарпатті і більшість з яких учительували. Відступала і частина прогресивно налаштованої молоді, серед них і учителі (прикладом В. Маркусь, який був делегатом Першого з'їзду Народних комітетів¹⁶, директор Мукачівської гімназії В. Попович, один із кращих педагогів, учений С. Добош та ін.), які пообювалися переслідувань з боку радянських органів.

Все це призвело до того, що учителів явно не вистачало. За підрахунками проф. В. Гомонная лише в Рахівському і Тячівському округах (він до речі, в ті роки учителював в м. Тячеві) не вистачало близько 400 учителів¹⁷. В цілому по Закарпаттю на початку 1945р. приблизно в 40-42% шкіл не вистачало учителів, що заважало органі-

зації навчального процесу. А тому Народні комітети, відділ освіти НРЗУ робили все можливе, щоб направити в школи побільше вчителів. Як виняток у школи Закарпаття направлялися усі четвертокурсники Мукачівської та Ужгородської учительських семінарій¹⁸. Влітку 1945р. в Закарпаття прибули і перші учителі із України. Кадрова проблема поступово вирішувалася. На середину 1945р. в школах Закарпаття працювало уже 2500 учителів. Це на третину менше, як їх було в 1938р, але дещо більше, ніж в кінці 1944р. Більшість учителів – 2200 – працювали в початкових школах, 250 – у неповносередніх (громадських) і близько 90 в середніх школах (гімназіях)¹⁹.

У налагодженні розвитку освіти в Закарпатті відіграв важливу роль відіграв конгрес учителів, який пройшов 23-24 грудня 1944р. в м.Мукачеві. Конгрес скликався з ініціативи НРЗУ і уповноваженого в справах освіти І.Керчі. На конгрес направлялися керівники органів освіти Народних комітетів, директори більших шкіл, учителі-предметники, представники партійних, громадських організацій. Запрошено було і педагогічних працівників Червоної Армії, дислокованої в Закарпатті. Ідея проведення конгресу винятково важлива, бо педагоги протягом двох днів могли обговорити проблеми розвитку освіти Закарпаття. Конгрес продовжив традицію, закладену Педагогічним Товариством Підкарпатської Русі, яке в 20-30-х роках скликало загальні з'їзди учительства. Учительський конгрес в м.Мукачеві – це винятково важлива подія в історії шкільництва визволеного Закарпаття.

Понад 500 делегатів із різних куточків Закарпаття 23 листопада зібралися в Мукачівському кінотеатрі. Газета «Закарпатська правда» писала, що на конгрес прибули представники тих, хто «все життя присвятив служінню народу», служінню школі²⁰. Про масовість представництва свідчить те, що на Першому з'їзді Народних комітетів, де було представлено все населення краю, було 663 делегати, а 2500 учителів представляли 500 посланців. У редакційній статті газета «Закарпатська правда» писала, що окупанти робили велику ставку на учительство, з його допомогою хотіли проводити політику денационалізації населення Закарпаття. Але вчителі були разом з народом і в потай від властей виховували молоде покоління в національному дусі, в дусі патріотизму. Делегати Першого з'їзду Народних комітетів, які схвалили Маніфест про возз'єднання, всі пройшли через школу, там їм прищепили любов до рідного краю, до України.

Конгрес учителів відкрив голова Мукачівського Народного комітету М.Драгула. Далі з привітанням виступив голова НРЗУ І.Турянця, який заявив, що учительство Закарпаття з честю витримало іспит окупаційних властей і разом з народом вітали визволення, а тепер борються за возз'єднання з Україною. Виступаючий досить докладно виклав завдання, які стоять перед учителями і заявив, що освіту, культуру потрібно піднімати повсюдно: в селах і присілках, в селищах і містах. Він закликав, щоб жодної дитини не залишити поза освітою – це обов'язок педагогів і органів влади²¹.

На конгресі було зроблено дві доповіді. З першою «Історичний шлях народу Закарпатської України і рішення Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про возз'єднання з Радянською Україною» виступив уповноважений у справах освіти НРЗУ професор І.Керча. Тема другої доповіді, з якою виступив інспектор В.Крайняниця: «Чергові завдання педагогів Закарпатської України».

Глибокий знавець історії Закарпаття професор І.Керча в своїй доповіді дав розгорнуту характеристику історичного розвитку краю і наголошував на його зв'язках з Україною і Росією. Учительство завжди було з народом, поділяло його долю, несло в народ освіту, знання, культуру. «Наше учительство, – заявив доповідач, – це народна інтелігенція. Переважна його більшість вийшла із народу, трудилась для народу і боролася разом з народом». Він підкреслював, що сьогодні учителі ідуть разом з народом, вітають рішення Першого з'їзду Народних комітетів про возз'єднання Закарпаття з Україною, борються за втілення в життя цих історичних рішень. Особливості сучасного етапу розвитку Закарпаття є те, наголосив доповідач, що «ми самі собою керуємо». І тому всім, і керівникам, і рядовим «доведеться і доучуватися і переучуватися». І.Керча наголошував, що учителі повинні неухильно працювати над собою і з молоддю, учителі несуть відповідальність не тільки за нинішній стан справ, але і за долю майбутніх поколінь²².

З великою увагою делегати вислухали доповідь від В.Крайняниці. Він зазначив, що педагоги зібралися в Мукачеві, щоб вирішити важливі питання народної освіти. Конгрес повинен був «закласти фундамент перебудови системи навчання і виховання нашого підростаючого покоління»²³. Доповідач охарактеризував тяжке становище школи і учителів в умовах іноземного гніту. Він дав об'єктивну оцінку стану освіти часів Австро-Угорщини і угорської окупації 1939-1944 років. Доповідач В.Крайняниця

добре знав і зрушення в галузі освіти в Закарпатті в 20-30-х роках, відродження народної школи, але промовчав про цей період. Тут проявився тенденційний підхід до оцінки минулого Закарпаття.

В. Крайняниця досить чітко виклав завдання освітян в умовах народної влади: організувати роботу школи в кожному селі, нести знання в маси. Він підкреслив, що поряд з цим учительство повинно домагатися того, щоб ідеї возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною «проникли в усі куточки нашої землі, щоб весь народ підписав Маніфест про возз'єднання»²⁴.

Доповідач багато уваги приділив успіхам освіти і культури в Радянській Україні. Він закликав вивчати досвід роботи радянських педагогів, успіхи радянської педагогіки, щоб потім поширювати це на все Закарпаття. Однак, доповідач вихваляв радянську систему, з якою практично не був обізнаний. Звичайно, він не міг розповісти, бо очевидно і не знав, про переслідування учительства в Україні, про форми і методи проведення русифікації. Зрозуміло, що в тих умовах цього робити не можна було, але потрібно було менше хвалити. Поряд з цим доповідач забув, що закарпатська школа і освіта також мали чималий досвід роботи з молоддю, який треба було використовувати.

На конгресі розгорнулася широка дискусія. Найбільший інтерес викликали виступи учителя Мукачівської гімназії В. Андрашко, директора гімназії В. Поповича, а також Ужгородської гімназії І. Сокола, учителя із Рахівщини М. Грицака, інспектора з Іршави Г. Гребі, учителя В. Зозуляка, професора П. Лінтура та ін. Делегати конгресу докладно обговорили всі аспекти роботи і в школі, і поза школою. Необхідно було творчо працювати, щоб забезпечити потрібний рівень навчання і виховання. В округах потрібно було створити кваліфікаційні комісії, які визначать кваліфікацію учителів. В. Зозуляк запропонував видавати педагогічний журнал для учительства з метою активнішого поширення принципів радянської педагогіки і т.д. Всі ці думки було викладено в постанові конгресу. Делегати бачили завдання вчителів у тому, щоб в усіх селах якнайшвидше почали працювати школи. Особливу увагу потрібно приділити тим селам, де були зруйновані школи, де десятиліттями не було учителів. Ставилося питання, щоб усунути з педагогічної роботи тих учителів, котрі зрадили народу, співробітничали з окупаційними властями. Протягом короткого часу необхідно було переглянути книжковий фонд шкільних бібліотек і вилучити всю профашис-

тську літературу. Конгрес закликав вести рішучу боротьбу проти проявів фашистської ідеології та, звичайно, різних форм націоналізму. Конгрес вважав за необхідне впроваджувати в Закарпатті радянську систему освіти, принципи радянської педагогіки²⁵.

Аналізуючи ухвалені рішення з точки зору сьогодення, можна сказати таке: конгрес правильно закликав учителів самим учитися, перучуватися і забезпечити навчання дітей у селах і містах. Заклик конгресу негайно і безоглядно запроваджувати радянську систему освіти, принципи радянської педагогіки були передчасними. Потрібно було і творчо вивчити досвід розвитку національної школи Закарпаття 20-30-х років ХХст.

Делегати конгресу вирішили створити профспілкову організацію вчителів. До складу Центрального Комітету профспілки було обрано таких відомих педагогів, як проф. П. Лінтура, проф. Ф. Добоша, проф. С. Штефуровського, проф. Ф. Смужаничу, проф. Архипа, учителів І. Сас, А. Ганину, А. Борецького – всього 28 чоловік. Також було обрано склад делегації в кількості 13 чоловік для поїздки в школи і наукові заклади Радянської України для вивчення основ радянської системи освіти²⁶. Конгрес учителів став важливою подією в історії становлення нової системи шкільництва в Закарпатській Україні.

Велику турботу про налагодження роботи шкіл проявила сама молодь. Створений в середині грудня 1944 року Союз молоді Закарпатської України вбачав своє головне завдання в тому, щоб надати допомогу Народним комітетам, органам освіти у ремонті шкільних приміщень, шкільного обладнання, в укомплектуванні шкільних бібліотек з тим, щоб якнайшвидше розпочати навчання і залучити всіх дітей шкільного віку до навчання. Виступаючи на Першому з'їзді молоді член НРЗУ Д. Тарахонич закликав молодь сприяти в налагодженні роботи не лише загальноосвітніх шкіл, але і спеціальних шкіл, в тому числі технічних шкіл. Він говорив про необхідність залучити кращу частину молоді до великої справи – ліквідації неписьменності і малописьменності трудящих²⁷.

Отже, завдяки турботі НРЗУ, сільських, міських і окружних Народних комітетів, справа школи стала справою всього народу Закарпатської України. Старше покоління і молодь, чоловіки і жінки – всі йшли відбудовувати школи, допомагати вчителям приводити до ладу класні приміщення, кабінети, бібліотеки. Чимало було й таких, що давали свою літературу

шкільним бібліотекам. На допомогу приходила і Червона Армія: в одних місцях відбудовували школи, в інших допомагали завозити паливо, виділяли для шкіл гас, різні будівельні матеріали, а політвідділи передавали частину літератури не тільки загальнополітичної, але і підручників. Уже на середину листопада 1944 року більшість шкіл були підготовлені до прийому учнів. Учительські колективи готувалися до початку занять.

Сам початок занять на певний час не призначався. Народні комітети на місцях вирішували ці питання в залежності від конкретних умов. В одних місцях починали заняття вже 15-20 листопада, в інших аж на початку грудня 1944 року. Першими почали працювати середні школи в м.Ужгороді (16-17 листопада), далі м.Мукачеве, м.Берегове і м.Хуста. Уже 20 листопада 1944 року почалося навчання в деяких школах верховинських сіл – Малий Березний, с.Порошково, с.Жденієво, с.Кушниця, с.Дубове та ін. 25 листопада 1944 року інспектор Мукачівського окружного Народного комітету повідомляв уповноваженому у справах освіти І.Керчу, що школи не тільки готові до занять, але і в переважній більшості уже почали навчання²⁸. При чому школи запрацювали не тільки в українських (руських) селах, але також в угорських (с.Форкош, с.Баркасово, с.Чомонин та ін.) і в деяких німецьких селах (с.Павшин, с.Нове Село, с.Німецька Кучава).

Через тиждень після цього, переконавшись, що більшість шкіл готові до занять уповноважений НРЗУ у справах освіти І.Керча 2 грудня 1944 року видає офіційне розпорядження про початок навчання в школах Закарпатської України. «Всім народним, середнім і фаховим школам ... негайно розпочати шкільні заняття» – говорилося у розпорядженні. Далі уповноважений у справах освіти зобов'язував усіх педагогів (підкреслення М.К.) зареєструватися в дирекціях тих шкіл, де вони працювали раніше. Директори шкіл протягом семи днів повинні були передати списки всіх учителів окружним інспекторам, в яких указати спеціальність, стаж роботи і національну приналежність. Окружні інспектори зобов'язувалися протягом 14 днів списки всіх учителів надіслати НРЗУ²⁹.

Школи запрацювали. В одних навчальний процес проходив нормально. Це переважно школи низинних районів, де не було великих руйнувань при відступі угорських військ і з кадрами справи виглядали непогано. В багатьох селах, переважно гірських районів заняття проходили з перервами з огляду на нестачу класних приміщень, або відсутність учителів. Кореспон-

дент із с.Синевир повідомляв, що в школах немає змоги забезпечити нормальне навчання, бо вчителів не вистачає. Три дні на тиждень вчать-ся молодші класи, а три дні – старші класи³⁰. Під кінець грудня 1944 року нормальне навчання проходило в 350 школах³¹, а в 150 школах заняття проходили перемінно. Всього на кінець 1944 року навчанням було охоплено понад 100 тис. учнів.

Велику увагу до роботи шкіл Народні комітети проявляли і в 1945 році. Регулярно уповноваженому в справах освіти НРЗУ І.Керчі поступали повідомлення з місць про налагодження навчального процесу в сільських і міських школах. Так, із с.Дубрівка Ужгородського округу писали, що майже чотири місяці селяни готували школу до початку занять. На ремонтних роботах працювали старі і молоді, чоловіки і жінки. Поки йшов ремонт, голова сільського Народного комітету потурбувався про придбання меблів, навіть умовив одного учителя із с.Середне перейти на роботу в с.Дубрівку. І нарешті, 14 березня 1945 року школа запрацювала, бо до того часу навчання проходило на приватних квартирах. З нагоди початку нормального навчання в селі відбувся мітинг. Всі оратори дякували Червоній Армії за визволення, схвалювали Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Україною, висловлювали подяку тим, хто приводив школу до порядку. На мітингу пролунав лозунг: «Діти за парті!»³².

Велика робота з підготовки до навчання дітей була проведена в с.Лисичіві Іршавського округу. Народний комітет села повідомляв керівництво округу, що до 25 березня в селі було капітально відремонтовано дві школи і майже всі діти одержали можливість нормально навчатися³³. І так було в багатьох селах.

Внаслідок наполегливої роботи все більше ставало шкіл, у яких почалося повноцінне навчання. Під кінець 1945 року уже діяла 701 школа проти 350 у грудні 1944 року. Отже, кількість діючих шкіл збільшилася у два рази. За партами сиділо 113,5 тис. учнів. Як бачимо, сітка шкіл зросла на багато більше, ніж кількість учнів. На Закарпатті в той час нараховувалося 140 тис. школоповинних дітей³⁴, а навчалось лише 113,5 тис. дітей. Отже, майже 23 тис. юнаків і дівчат школи не відвідували. Причини різні: в одних селах не було шкіл, в інших не вистачало вчителів, а багато дітей не відвідували школу із-за тяжких матеріальних умов: не було взуття, одягу, батьки не відпускали в школи, а змушували дітей заробляти на хліб і т.д.

Важливо відмітити, що поряд з українськими школами навчання проходило і в школах

національних меншин – в угорських і румунських школах. Запрацювали і окремі німецькі школи.

Зміцненню позицій школи як основного джерела освіти і знання сприяв декрет НРЗУ від 25 квітня 1945 року, в якому всі школи (були церковні, сільські, комунальні в містах) ставали державними. «Навчання та виховання молодіжі, – говорилося в декреті, – на території Закарпатської України є справою держави, якій приналежить найвище управління всього виховання, навчання, догляд за ним... Школи всіх категорій і ступенів, а також дитячі садки... державними»³⁵. Згідно цього ж декрету всі педагоги та інші службовці шкіл і дитячих садків стали службовцями держави Закарпатської України. Всі витрати на навчання і виховання, на утримання не лише народних шкіл, але неповноосередніх, середніх, спеціальних середніх шкіл, а також шкіл для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку брала на себе держава. Цей декрет змінив позиції шкіл і практично започаткував запровадження в Закарпатській Україні радянської шкільної системи.

Багато шкіл, зокрема верховинських районів, потерпали із-за відсутності учителів. Враховуючи це і прагнучи залучити до роботи у школах верховинських районів кращих учителів, НРЗУ 6 жовтня 1944 року приймає постанову про надання пільг тим педагогам, які перейдуть на роботу у верховинські села. Постанова передбачала збільшити вчителям верховинських шкіл заробітну плату на 200 пенге³⁶. Це на одну третину більше, ніж одержували вчителі шкіл низинних районів. Норми постачання на 1 особу також збільшувалися на 30-35%. Для вчителів верховинських сіл створювався спеціальний фонд харчових продуктів і промтоварів. Голови Народних комітетів верховинських сіл зобов'язувалися «створити всі нормальні умови для вчителів, забезпечивши їх квартирами, паливом на весь зимовий сезон». Цією ж постановою НРЗУ зобов'язувала прокуратуру «взяти під контроль справу постачання вчителів і винних у несвоєчасному постачанні притягати до судової відповідальності».

Всі заходи НРЗУ, окружних Народних комітетів давали свої позитивні наслідки. На початку нового навчального року верховинські школи були значно краще забезпечені кадрами, ніж на початку 1945 року. Більшість четвертокурсників Мукачівського і Ужгородського педагогічних училищ, яким було надано дозвіл працювати в школах, поїхали саме у верховинські села.

Ряди учительства Закарпаття поповнили й ті педагоги, які за направленням Наркома освіти

УРСР влітку 1945 року прибули на Закарпаття. Точних даних про кількість прибулих встановити не вдалося. Із джерел видно, що направлені в Закарпаття педагоги в більшості були випускниками педінститутів 1945 року. Частково прибували і вчителі уже із досвідом. Як свідчать дані учительських нарад, які пройшли 27-28 серпня 1945 року, в окремих районах приступало до роботи по 20-25 нових учителів, як їх називали тоді «східняків». Всього в недовколективні школи в липні-серпні 1945 року вплилося щонайменше 350-400 учителів. Педагогічна конференція, наприклад м.Ужгорода і Ужгородського району, почала свою роботу 27 серпня 1945 року із того, що «привітали вчителів з там того боку Карпат, які прибули допомагати нам в роботі»³⁷. Якщо на початку 1945 року в школах Закарпаття працювало 2500 учителів, то під кінець року – уже майже 3400. Нове поповнення зміцнило сили педагогів. Правда, багато нових учителів, особливо тих, що прибули з Східної України осідали в школах міст, окружних центрів, у великих селах. На Верховину вони менше йшли.

Більше того, разом з учителями прибули в Закарпаття влітку 1945 року і визначні вчені України, педагоги і психологи, які виступали перед учителями на конференціях і пропагували радянську систему освіти. Перед учителями Ужгородщини виступив проф. С. Чавдаров з доповіддю про досвід розвитку української школи і радив як краще перебудувати систему освіти в Закарпатті за радянською системою. Тема виступу проф. І.Костюка була така «Психологічні основи поліпшення якості навчання». Крім Ужгородщини вчені з Києва виступали також перед учителями в м.Мукачеві, м.Хусті та навіть у м.Рахові. Це, безперечно, зміцнювало позиції педагогів Закарпаття, але разом з тим насильно впроваджувало радянську шкільну систему без врахування особливостей Закарпаття.

Новинкою в розвитку освіти було й те, що в багатьох селах, починаючи з вересня 1945 року, почали створювати семирічні школи, які мали поширення на Україні. В окремих селах семирічки відкривали замість горожанських шкіл, а в більшості відкривали заново. Практично під кінець 1945 року в селах Закарпатської України утвердилася семирічка, як основна ланка освіти, як система обов'язкового навчання. Всього діяло 179 семирічних шкіл, з яких найбільше було відкрито у верховинських селах³⁸.

Поряд із семирічними школами в кінці 1944 і в 1945 роках продовжували діяти горожанські школи. За даними голови НРЗУ І.Гурянич, на середину 1945 року ще нараховувалося в Закарпатській Україні близько 30 горожанських шкіл.

у яких працювало 250 учителів. Серед краще укомплектованих кадрами були горожанські школи в м.Ужгороді, м.Мукачеві, м.Виноградіві, в селах Ясіня, Косівська Поляна, Дубове, Тячево, Вилок, Великі Лучки, Чинадієво, Ракошино та ін.

Вперше в історії Закарпаття в ряді великих сіл створювалися десятирічки, як перспективна ланка середньої освіти. За даними проф. В.Гомонная, який працював тоді директором Тячівської горожанської школи, середні школи були відкриті в Міжгір'ї, Рахові, Довгому, Іршаві, Білках, Солотвині, Сваляві, Перечині та ін.³⁹. Із 17 відкритих середніх шкіл 9 приходилося на села. Середня освіта Закарпатської України завдяки турботам Народних комітетів почала крокувати із міст у села. І особливо слід підкреслити відкриття середніх шкіл у верховинських районах, де до визволення не було жодного середнього навчального закладу.

Народні комітети належну увагу приділяли і організації навчання в гімназіях Закарпатської України, які мали великий досвід розвитку середньої освіти. В 1945 році продовжували діяти 6 гімназій у чотирьох містах Закарпаття – м.Ужгороді, м.Мукачеві, м.Берегові і м.Хусті, у яких працювало 90 викладачів., котрих за старою традицією називали професорами⁴⁰.

Налагоджено було роботу спеціальних середніх закладів. У 1945 році в Закарпатті діяло 6 середніх спеціальних учбових закладів, у яких навчалось 1730 юнаків і дівчат⁴¹. Особливо важливу роль у підготовці педагогічних кадрів відіграла Мукачівська та Ужгородська учительські семінарії. Щорічно вони готували по 200-220 кваліфікованих педагогів.

Кадри для торгівлі і побуту готували торговельні школи. Найбільш відомою була Мукачівська торговельна школа, яку називали академією, яка мала великі традиції навчання і виховання молоді в українському національному дусі. Авторитетом користувалася і Ужгородська торговельна школа.

Протягом кінця 1944 і в 1945 році відбулося не лише кількісне зростання шкіл різних типів, але органічна перебудова всього навчального і виховного процесу. Думка педагогічної громадськості, висловлена на конгресі 23-24 грудня 1944 року була така: раз Перший з'їзд Народних комітетів прийняв рішення про воз'єднання Закарпаття з Україною, то і в школах краю потрібно інтенсивно впроваджувати радянську систему освіти і виховання⁴².

Важливим кроком на шляху переходу до радянської системи навчання і виховання була розробка нових навчальних планів. Уже на по-

чаток 1945 року було розроблено навчальний план для всієї системи шкіл від 1 до 10 класу. Важливою особливістю цього документу було те, що велика увага приділялася вивченню рідної мови, яка в минулому найбільше потерпіла від іноземних загарбників. Правда, вводилася не руська, яку добре знали в Закарпатті, а літературна українська мова. Тут потрібно було переучуватися місцевим учителям, щоб навчати дітей. На українську мову і літературу відводилося в 1-2-х класах по 10-12 годин на тиждень, в 3-6-х класах від 6 до 9 годин, а в 8-10-х класах – по 6-7 годин на тиждень⁴³. Поряд із українською навчальний план відводив багато годин на вивчення російської мови – державної мови СРСР, до якого Закарпаття бажало приєднатися. Починали вивчати російську мову з 3-го класу (по 3 години на тиждень), а в старших класах відводилося по 5-6 годин на тиждень. Факт вивчення російської мови обумовлено тим, що це мова великого народу, багатого на здобутки світової культури, але годин для цього відводилося забагато. Уже з 1945 року почалася політика насильного насаджування російської мови в школах Закарпаття, як то було і в Україні. На вивчення іноземних мов відводилося по 2 години тижнево, а російської мови і літератури від 6 до 10 годин.

Велика увага приділялася вивченню історії: від 2 до 6 годин тижнево. І справа не тільки в кількості годин, бо як всесвітня, так і історія СРСР дуже багаті на події, але не було предмету «Історія України», не читалося краєзнавство. Більше половини навчального часу поглинало вивчення історії СРСР, особливо радянського періоду. Це була суттєва прогалина в освіті дітей, обумовлена політикою ВКП(б), яка насаджувала свою концепцію розуміння історичного процесу.

Добре були представлені в навчальних планах предмети математичного циклу, що вивчалися від першого до десятого класу. Природознавство, хімія і фізика вивчалися у старших класах.

Отже, новий план зумовив новий зміст навчання і виховання. Це уже практично означало впровадження в Закарпатті радянської системи освіти, хоч юридично воно не було ще в складі СРСР. Новий навчальний план мав ряд переваг над тією системою, яка раніше була в школах Закарпаття, але впроваджував і деяку односторонність у вивченні окремих предметів. Відзначимо, що новий навчальний план розроблявся без участі провідних педагогів Закарпаття. Він вводився за вказівкою Наркому освіти УРСР. Це було явним порушенням суверенітету Закарпатської України як держави.

Школам Закарпаття в 1945 році було надано велику допомогу з боку УРСР не лише вчителю, розробкою навчального плану і програм, але і підручниками, художньою літературою, зошитами, обладнанням для кабінетів. З метою впорядкування справи поширення книг НРЗУ створила на початку 1945 року спеціальну організацію «Книгокультторг». На вересень 1945 року через цю організацію Закарпаття одержало 5 вагонів літератури і різного приладдя для шкіл. Для потреб шкіл було передано через органи освіти Народних комітетів 300 тис. підручників, більше 5 тис. географічних та історичних карт, атласів, 300 тис. шкільних зошитів, багато обладнання для фізико-хімічних і природознавчих кабінетів. Шкільні бібліотеки одержали більше 100 тис. примірників художньої літератури, яка вивчалася за програмою середньої школи. Близько 30% завезеної літератури поступало у вільний продаж⁴⁴. Звичайно, серед завезеної літератури було багато пропагандистської, в тому числі на кожному школу виділялося по 10-15 примірників «Короткого курсу ВКП(б)» – книги яка втлумачувала молоді та вчителям ідею фанатизму, всебічно вихваляла керівну роль комуністичної партії, замовчуючи ті труднощі, які мали місце в країні, в системі виховання учнів.

З метою поліпшення освітньо-кваліфікаційного рівня учителів управління у справах освіти НРЗУ уже в 1945 році організувало курси перепідготовки наставників молоді. Курси комплектувались за предметами і працювали протягом липня-серпня 1945 року. Розпорядженням уповноваженого освіти проф. І. Керчі було організовано п'ять пунктів навчання: в м. Ужгороді, м. Мукачеві, м. Берегове, м. Хусті і м. Рахові. Газета «Закарпатська правда» в редакційній статті «Розгорнути нормальне навчання у всіх школах» писала, що за літо 1945 року «переважна більшість учителів була пропущена через курси підвищення кваліфікації і семінари»⁴⁵. Перед учителями виступали не лише керівники освіти Закарпатської України, директори основних середніх шкіл, але також визначні вчені з Києва – С. Чавдаров, І. Костюк, О. Сивець, М. Грищенко та ін. З доповідями про міжнародне становище виступали три відповідальні працівники апарату ЦК КПЗУ. Вони давали ідеологічні вказівки вчителям, закликаючи виховувати молодь в дусі пролетарського інтернаціоналізму, наукового атеїзму, боротьби проти будь-яких проявів українського буржуазного націоналізму. Якщо наукові та методичні доповіді збагачували вчительство, то ідеологічні настанови сяяли напруженістю у педагогіках.

Наведений у статті матеріал дає підстави

твердити, що учительство Закарпатської України, яке пройшло через страшні роки угорської окупації, вітало визволення краю від фашистів, рішення Першого з'їзду Народних комітетів про возз'єднання з УРСР. Створені в селах і містах Народні комітети, НРЗУ із самого початку приділяли велику увагу відновленню роботи шкіл, організації навчання і виховання підростаючого покоління. Вони виходили з того, що в минулому народ Закарпатської України ніде так гостро не відчував національного і культурного утиску, як в галузі освіти. Налагодження освіти – це єдино вірний шлях для всього культурного відродження народу. В організації освіти в Народних комітетів не було справ першочергових і другочергових – все було головне, і все вони активно вирішували. Відбудовувалися школи, формувалися колективи педагогів і організовувалося навчання. Народні комітети проявили велику турботу про вчителя, як основну постать навчально-виховного процесу. Вже з перших днів відновлення роботи освітніх закладів почалося з волі учителів і Народних комітетів запровадження радянської шкільної системи.

Велику допомогу в розвитку освіти НРЗУ подав увесь український народ. Сюди направлялись Наркоматом освіти учителі, література, обладнання для кабінетів, навіть зошити і крейда.

Спільними зусиллями протягом кінця 1944 і в 1945 роках була зроблена перебудова всієї системи освіти. Можливо не все було виправданим, окремі кроки були передчасними, не враховувався досвід 20-30-х років, але нова система школи формувалася. Уже під кінець 1945 року була встановлена однотипна система освіти: початкова, неповна середня (семірічна) і середня. Це означало початок нової сторінки в розвитку шкільництва Закарпаття.

Звичайно було і багато труднощів, припускалися з боку властей невиправдані кроки, які шкодили системі освіти. В першу чергу тут треба назвати необгрунтовані переслідування десятків кращих педагогів. Народні комітети не зуміли захистити чесних педагогів від переслідування органами НКВД, від незаконних засуджень судами НРЗУ. Вже з 1945 року почалася політика русифікації української освіти Закарпаття. В навчальні плани вводилася надто велика кількість годин для вивчення російської мови і літератури. Цей предмет вводився і в школах національних меншин, українська мова як предмет вивчався лише за бажанням. Недоліком виявився і в тому, що надто великі повноваження і явні переваги віддавалися вчителям, які прийшли із східних областей України. Окремі з них

зневажливо ставилися до місцевих кадрів, гальмували їх зростання як педагогів.

Та незважаючи на все, Народні комітети Закарпатської України провели велику роботу в галузі освіти, формування педагогічних колективів, що стало доброю основою для дальшого

розвитку освіти після юридичного включення Закарпаття в січні 1946 року до складу УРСР. Набутий в 1944-1945 роках досвід можна критично використати і в наші дні розбудови української національної школи в умовах незалежної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ігнат А. Світло Жовтня. Розповідь про загальноосвітню школу в Закарпатті. – Ужгород, 1957. – С. 16-19.
2. Гомоннай В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Ужгород, 1988. – С. 29-34.
3. Евсеев И. Народные комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти (1944-1945). – Москва, 1954.
4. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944р. – січень 1946р.). – Ужгород, 1995.
5. Див. Шляхом до щастя. Збірник документів. – Т.І. – Ужгород, 1965. – С. 45-56.
6. Там само. – С. 65.
7. Троян М. Того дня зійшло сонце возз'єднання. – Ужгород, 1979. – С. 55-65.
8. Шляхом Жовтня. Збірник документів. – Т.І. – С. 79.
9. Там само. – С. 104.
10. Там само. – С. 105.
11. Там само. – С. 106.
12. Там само. – С. 108.
13. Шляхом Жовтня. Збірник документів. – Т.І. – С. 104, 387.
14. Про педагогічні репресії в Закарпатті в кінці 1944р. – 1945р. див. Довганича О., Корсун О. Осінь 1944року: трагічні сторінки //Новини Закарпаття. – 1989. – 12 листоп.
15. Ходанич П. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919- 1939). – Ужгород, 1999. – С. 4.
16. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944-1945. – К., 1992. – С. 4.
17. Гомоннай В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – С. 36.
18. Нариси історії Закарпаття. -Т.ІІ. – Ужгород, 1995. – С. 638.
19. Шляхом Жовтня. Збірник документів. –Т.І. – С. 217.
20. Закарпатська правда. –1944. – 26 груд.
21. Там само.
22. Виклад доповіді І. Керчі див. Там само. –23 груд.
23. Там само
24. Там само
25. Див. Ігнат А. Світло Жовтня. –С. 18.
26. Закарпатська правда. –1944. –28 груд.
27. Шляхом Жовтня. Збірник документів. –Т.І. – С. 132.
28. ДАЗО. –ф. 3-177, оп. 3, од. зб. 23, арк. 121-122.
29. Закарпатська правда. –1944. –2 груд.
30. Там само. –19 груд.
31. Нариси історії Закарпаття. –Т.ІІ. – С. 223.
32. ДАЗО. – ф. 3-177, оп. 3, од. зб. 23, арк. 164.
33. Шляхом Жовтня. Збірник документів. –Т.І. – С. 223.
34. Там само. – С. 217.
35. Там само. – С. 252.
36. Там само. – С. 361.
37. Закарпатська правда. –1945. – 29 серп.
38. Ігнат А. Світло Жовтня. – С. 19.
39. Гомоннай В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – С. 36-37.
40. Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т.І. – С. 217.
41. Там само.
42. Закарпатська правда. –1944. – 26 груд.
43. Див. навчальний план /Гомоннай В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – С. 37.
44. Закарпатська правда. 1945. – 27 листоп.
45. Там само. 14 версс.

SUMMARY

EDUCATIONAL QUESTIONS IN THE ACTIVITY OF PEOPLE'S COMMITTEES IN TRANSCARPATHIAN UKRAINE

Кляп М.І. (Uzhhorod)

The problems of organizing the educational – upbringing processes in the schools of Transcarpathia in the years 1944-1945 are revealed in the given article. The help provided by the Soviet Ukraine a in the supply of schools with teachers, text-books, study equipment as well as the enforced implementation of name aspects of the Soviet educational system are also underlined.

РЕЗЮМЕ

ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАРОДНЫХ КОМИТЕТОВ ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ

КЛЯП М.И. (Ужгород)

В статье рассматриваются проблемы организации учебно-воспитательного процесса в школах Закарпатья в 1944-1945 годах. Подчёркивается помощь, оказанная Советской Украиной, в обеспечении школ педагогами, учебниками, оборудованием для кабинетов так и проявления насильственного введения некоторых аспектов советской системы образования.